

УДК 351.84:331.5-058.65]:355.01(477)
DOI: 10.31673/2786-7412.2026.039106

Юрій КАЛЬНИШ

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та адміністрування,
Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-9185-1094
e-mail: ukalnish@gmail.com*

Yurii KALNYSH

*Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Public Management and Administration,
State University of Information and Communication Technologies, Kyiv
ORCID ID: 0000-0001-9185-1094
e-mail: ukalnish@gmail.com*

Іван ЧЕРНІН

*медичний працівник,
Київська клінічна лікарня № 3 ЦОЗ АТ «Укрзалізниця», м. Київ
e-mail: ivan.vasilevich.chernin@gmail.com*

Ivan CHERNIN

*Medical worker,
Kyiv Clinical Hospital No. 3, Health Center of JSC «Ukrzaliznytsia», Kyiv
e-mail: ivan.vasilevich.chernin@gmail.com*

**ВОЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
ЗАЙНЯТОСТІ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ**

**WARRIOR IDENTITY IN THE CONTEXT OF STATE EMPLOYMENT
POLICY FOR WAR VETERANS IN UKRAINE**

Ідентичність ветерана війни – це багатовимірна складна структура, яка вміщує різний спектр особливих потреб. Підтримка воїнської ідентичності ветеранів війни має ґрунтуватися насамперед на її визнанні та розумінні – з усіма її складнощами та специфікою та бути одним із базових принципів забезпечення потреб ветеранів та ветеранські політики в цілому. Для повноцінного розуміння цих потреб та світогляду ветеранів війни та гармонійного співіснування критично важливо суспільству чути власний голос ветерана та опиратися не лише на державні зобов'язання, як основний гарант забезпечення прав ветеранів в умовах повномасштабної війни, але й відтворювати самим прояв поваги, милосердя та співучасті до проблем діючих військових та ветеранів війни. Втім, головними проблемами залишаються медико-психологічна реабілітація та фінансове забезпечення потреб ветеранів війни. Саме комплексне вирішення цих проблем є основою забезпечення післявоєнного добробуту ветеранів та ветеранської

політики загалом і може стати надійною підставою гарантування гідного місця ветеранів війни в українському суспільстві.

Попри те, що ветеранській тематиці в Україні та за кордоном вже присвячено чимало досліджень і публікацій, подальші дослідження різноманітних проблем, пов'язаних із забезпеченням гідного соціального статусу ветеранів війни у вітчизняній науці лишаються вкрай актуальними.

Мета дослідження, результати якого представлено в цій статті, полягає у визначенні критеріїв та особливостей воїнської ідентичності у контексті державної політики зайнятості ветеранів війни в Україні. За результатами дослідження авторами:

Обґрунтовано доцільність розгляду військової та ветеранської ідентичності як послідовних стадій єдиного феномену воїнської ідентичності та запропоновано визначення трьох ключових дефініцій цих категорій. При цьому, воїнська ідентичність є центральним структуроутворюючим елементом досвіду ветерана, який визначає характер його реінтеграції, адаптаційні стратегії та потребу в символічному визнанні нового соціального статусу. Запропоновано концептуальне розмежування понять «соціальна інтеграція», «соціальна реінтеграція», «соціальна інклюзія» та «соціальна реінклюзія» з авторським тлумаченням кожної категорії. Підтверджено, що зайнятість є не лише економічним чинником добробуту ветеранів, а й ключовим механізмом відновлення соціальної ролі, самостійності та гідності. Виявлено провідну роль громадської діяльності та ветеранських спільнот у процесі реінтеграції в якості соціального середовища, що відтворює елементи військової колективності та горизонтальної солідарності в цивільному просторі. Визначено, що ефективна ветеранська політика повинна поєднувати виконання державних соціальних зобов'язань із формуванням умов для автономності ветеранів, уникаючи надмірної залежності від пільгового забезпечення як самодостатньої моделі підтримки.

Ключові слова: державна політика, воїнська ідентичність, соціальна інтеграція, соціальна інклюзія.

The identity of a war veteran is a multidimensional complex structure that encompasses a diverse range of special needs. Supporting the warrior identity of war veterans should be based primarily on its recognition and understanding – with all its complexities and specifics - and be one of the basic principles of ensuring the needs of veterans and veterans' policies in general. For a full understanding of these needs and the worldview of war veterans and harmonious coexistence, it is critically important for society to hear the veteran's own voice and rely not only on state obligations as the main guarantor of ensuring the rights of veterans in conditions of full-scale war, but also to reproduce the manifestation of respect, mercy and complicity in the problems of active military personnel and war veterans. However, the main problems remain medical and psychological rehabilitation and financial provision of the needs of war veterans. It is the comprehensive solution of these problems that is the basis for ensuring the post-war well-being of veterans and veteran policy in general and can become a reliable basis for guaranteeing a worthy place for war veterans in Ukrainian society.

Despite the fact that a lot of research and publications have already been devoted to veteran topics in Ukraine and abroad, further research into various problems related

to ensuring a worthy social status of war veterans in domestic science remains extremely relevant.

The purpose of the study, the results of which are presented in this article, is to determine the criteria and features of warrior identity in the context of the state employment policy of war veterans in Ukraine. According to the results of the study, the authors:

The feasibility of considering military and veteran identity as successive stages of a single phenomenon of warrior identity is substantiated and three key definitions of these categories are proposed. At the same time, warrior identity is the central structural element of the veteran's experience, which determines the nature of his reintegration, adaptation strategies and the need for symbolic recognition of a new social status. A conceptual distinction between the concepts of «social integration», «social reintegration», «social inclusion» and «social re-inclusion» is proposed with the author's interpretation of each category. It is confirmed that employment is not only an economic factor in the well-being of veterans, but also a key mechanism for restoring a social role, independence and dignity. The leading role of public activity and veteran communities in the process of reintegration as a social environment that recreates elements of military collectivity and horizontal solidarity in the civilian space is revealed. It is determined that an effective veteran policy should combine the fulfillment of state social obligations with the formation of conditions for the autonomy of veterans, avoiding excessive dependence on preferential provision as a self-sufficient model of support.

Keywords: *public policy, warrior identity, social integration, social inclusion.*

Постановка проблеми. Ідентичність ветерана війни – це багатовимірна складна структура, яка вміщує різний спектр особливих потреб. Підтримка воїнської ідентичності ветеранів війни має ґрунтуватися насамперед на її визнанні та розумінні – з усіма її складнощами та специфікою та бути одним із базових принципів забезпечення потреб ветеранів та ветеранської політики в цілому. Для повноцінного розуміння цих потреб та світогляду ветеранів війни та гармонійного співіснування критично важливо суспільству чути власний голос ветерана та опиратися не лише на державні зобов'язання, як основний гарант забезпечення прав ветеранів в умовах повномасштабної війни, але й відтворювати самим прояв поваги, милосердя та співучасті до проблем діючих військових та ветеранів війни. Втім, головними проблемами залишаються медико-психологічна реабілітація та фінансове забезпечення потреб ветеранів війни. Саме комплексне вирішення цих проблем є основою забезпечення післявоєнного добробуту ветеранів та ветеранської політики загалом і може стати надійною підставою гарантування гідного місця ветеранів війни в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що ветеранській тематиці в Україні та за кордоном вже присвячено чимало досліджень і публікацій [пр.: 1; 4; 10; 12; 15; 20 та ін.], подальші дослідження різноманітних проблем, пов'язаних із забезпеченням гідного соціального статусу ветеранів війни у вітчизняній науці лишаються вкрай актуальними.

Мета дослідження, результати якого представлено в цій статті, полягає у визначенні критеріїв та особливостей воїнської ідентичності у контексті державної політики зайнятості ветеранів війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Добробут ветеранів війни нерозривно пов'язаний з характером середовища, у яке вони повертаються після періоду військової служби. Цей період визначається руйнуванням попередніх ціннісних орієнтирів та формуванням якісно нової системи цінностей, нових соціальних зв'язків, нових стосунків – з побратимами та посестрами, зі спільнотою однодумців, а також специфічних практичних навичок і компетенцій, які не мають відповідника у довоєнній реальності. Саме ця нова соціальна і професійна реальність створює часовий і ціннісний розрив між минулим і теперішнім. Визначальним чинником адаптації ветеранів війни є не сам факт повернення до мирного життя, а ступінь органічної близькості нового середовища до цих сформованих зв'язків, та досвіду, який сприятиме менш болісному переходу до мирного життя та зменшуватиме тривожність щодо невизначеності свого теперішнього та майбутнього.

Визначаючи воїнську ідентичність індивіда, насамперед слід виділити явище, що позначається поняттям «ворогуючі ідентичності», це: «Стан внутрішнього конфлікту між військовою та цивільною ідентичністю ветеранів, що виникає після повернення їх до мирного середовища. Саме цей конфлікт виступає каталізатором дезорієнтації ветеранів у цивільному середовищі, що зумовлює певну напругу ідентичності ветерана та проявляється у формі психічного дистресу, який не обов'язково набуває форм клінічних психіатричних діагнозів» [1].

Принципово важливо при цьому розрізняти два якісно різні явища, одночасно присутні у психічному стані ветерана війни. Насамперед, це симптоматика посттравматичного синдрому (ПТСР), зокрема механізм уникнення травматичних переживань, що є захисною психічною реакцією. Натомість, орієнтація ветерана на оточуюче середовище зумовлена якісно іншим чинником – трансформацією ідентичності. У межах медичної соціології подібні відхилення від норми можуть трактуватися не як патологія, а як закономірний наслідок звичайного функціонування суспільства в умовах кризової адаптації [2].

Для виявлення причин психічного дистресу ветеранів війни доцільно розглянути його складові через зіставлення та порівняння військового і цивільного середовищ:

Таблиця 1

Складові психічного дистресу

Вимір	Військове середовище	Цивільне середовище
Психологічний стан	Відчуття визначеності та контрольованості ситуації	Невизначеність, послаблення відчуття контролю
Соціальні зв'язки	Згуртованість групи, інтенсивний інституційний контроль	Послаблення колективних зв'язків, вимога самостійності
Поведінкові патерни	Сталі, унормовані звички	Дискультурація – неспроможність застосувати наявні звички в нових умовах

Нормативна регуляція	Жорстка регламентація, ієрархія, чіткий порядок	Множинність варіативних соціальних норм і домовленостей
Часова організація	Час повністю структурований ззовні (розпорядок дня)	Самостійне планування та управління власним часом
Просторова орієнтація	Обмежене, регламентоване пересування у визначеному просторі	Вільне пересування
Спрямованість діяльності	Орієнтація на колективну мету та захист держави	Орієнтація на власні цілі та індивідуальні інтереси
Мета	Мета задана ззовні, масштабна та однозначна	Потреба самостійного пошуку життєвої мети
Сенс	Збереження власного життя та захист незалежності України	Пошук нових сенсів, криза не відповідності сенсів за їхньою вагою
Матеріальне забезпечення	Базові потреби забезпечує інституція	Самостійне забезпечення житла, харчування та побуту
Прийняття рішення та відповідальність.	Рішення приймає командування; відповідальність розподілена по вертикалі	Повна особиста відповідальність за власні самостійні рішення
Належність	Належність інституції (армії)	Належність собі
Критерій правильності дій	Правильність дій визначається через відповідність наказу	Єдиний зовнішній критерій відсутній; визначається залежно від конкретного соціального контексту
Темп та інтенсивність переживань	Висока інтенсивність і гострота досвіду	Знижений темп, відчуття буденності життя
Мова та комунікація	Субординаційна по вертикалі, неформальна в межах підрозділу	Інші, менш визначені норми спілкування, що потребують адаптації стилю
Тип соціального устрою	Тотальна інституція як всеохопне середовище	Соціальна інтеграція, де армія – лише один із сегментів досвіду
Ідентичність	Знеособлений статус військовослужбовця	Статус автономної особистості

Запропоноване зіставлення засвідчує, що адаптаційне навантаження зумовлене не окремими труднощами, а одночасною зміною всіх вимірів життєдіяльності ветеранів.

Для теоретичного осмислення глибини цього навантаження пропонується розглянути військову службу в контексті умовної ширшої послідовності

середовищ, які ветерани війни можуть проходити упродовж свого життя. В основу такого розгляду покладено критерій характеру залежності особи (ветерана) від середовища, що дає змогу простежити закономірну зміну форм залежності та автономії ветеранів та повторюваності:

Таблиця 2

Залежність особи від середовища

Етап	Середовище	Характер залежності
1	Внутрішньоутробне та перші дні життя	Цілковита залежність від організму матері
2	Раннє дитинство – початок інституційної соціалізації (садок, початкові класи)	Переважає залежність від батьків; гнучка, неструктурована форма
3	Підлітковий вік – розширення інституційної соціалізації (середні та старші класи)	Криза залежності (пошук залежності)
4	Юнацтво – піковий період інституційної соціалізації (університет)	Переважає залежність від формалізованої зовнішньої структури - формування автономії
5	Самостійне життя – повільне продовження інституційної соціалізації (трудова діяльність)	Усвідомлена залежність за збереження особистісної автономії
6	Військова служба	Цілковита регламентована залежність від військової інституції
7	Постслужбова реінтеграція - <i>перший період</i> Постслужбова реінтеграція - <i>другий період</i>	Криза залежності (пошук залежності) Тривалий адаптаційний період автономізації в цивільному середовищі

З огляду на запропоновану класифікацію залежностей, що відтворює обережну гіпотезу, можемо прослідкувати що період «Кризи залежності (пошук залежності)» в підлітковому віку відповідає періоду «Постслужбової реінтеграції».

Обрано також обережне порівняння з «кризою ідентичності», описаною Еріком Г. Еріксоном (Erik Homburger Erikson, німецько-американський психолог і психоаналітик) [3], для підліткового віку, в період найглибшої кризи ідентичності підлітків в пошуку свого «Я». З цього слідує два припущення:

перше – ветерани які повертаються з бойових дій втрачають розуміння хто вони є у ніби знайомому, але фактично новому для них середовищі;

друге – індивід від народження потребує визначення форми залежності як головної умови існування в соціумі.

Отже, потреба у соціальній приналежності ветерана війни та невизначеності його нової ролі в цивільному середовищі призводить до «кризи залежності» та пошуку виходу з нього через пошук нових форм залежностей враховуючи трансформовану природу ветерана.

Також запропонована періодизація виявляє суттєву закономірність: військова служба становить певний регрес індивіда до стану цілковитої залежності, тоді як постслужбова реінтеграція потребує від нього повторного проходження шляху до автономії. Саме цим пояснюється глибина адаптаційних труднощів ветеранів війни, які схожі на адаптаційні труднощі підлітка.

Примітно, що входження у військове середовище, попри його гостроту, екстремальність і навіть ризик для життя, переноситься психологічно менш важко, ніж повернення до цивільного життя, що на перший погляд здається контрінтуїтивним. Проте ветерани війни, які діляться своїм досвідом, пояснюють це тим, що завдяки міцним стосункам співслужбовців, відчували комфорт та рівність серед військових, мали спільний сенс та Велику мету, зрозумілу визначену структуру перебування, тоді як серед цивільних, гостро відчувають брак цих компонентів існування [4-7].

Таке співвідношення демонструє і темпоральні відмінності: вхід у військове середовище відбувається в умовах незнайомого оточення у короткостроковій формі адаптації, тоді як повернення до цивільного середовища, формально знайомого ветерану війни проходить в довгостроковій (хронічній) формі. Якби визначальним чинником дистресу була новизна чи складність середовища, найбільше адаптаційне навантаження припадало б саме на етап входження. Проте визначальним чинником є те, що в першому випадку темп входження детермінований жорсткою регламентацією військового середовища, тоді як у другому він зумовлений можливістю самостійного вибору подальшого соціального шляху, що призводить до дезорієнтованості та розгубленості у прийнятті рішень та вибору. Це дає підстави стверджувати, що проблема полягає не лише в характеристиках самого середовища, а в напрямі зміни патерну залежності та його головного домінанта, який зумовлює ступінь свободи ветерана. Тож перехід від автономії до залежності психіка переживає відносно легше, ніж зворотний рух – від стану цілковитої залежності до необхідності повторного вибудовування автономії. Ймовірно, це пов'язано з глибинною вкоріненістю патернів залежності в структурі особистості, хоча однозначне зведення цього явища до біологічних чи еволюційних механізмів потребує окремого обґрунтування.

Цей висновок відгукується і зсловами Е. Еріксона, який у своїй праці «Меморандум молоді» (Memorandum of youth) зазначив, що чим вищою є структурованість культури, тим менша ймовірність виникнення відкритого конфлікту ідентичності, тоді як чим менше структури у вільному суспільстві, тим більшим буде конфлікт [8].

Отже, психічний дистрес, у цьому контексті – це адаптивна реакція психіки на радикальну зміну умов існування. Однак, за умов воїнської ідентичності адаптація не може забезпечити повну реінтеграцію в цивільне середовище, оскільки військовий патерн залишатиметься домінантним через її високу структурованість та досвіду цілковитої залежності, що близька до материнської залежності з народження та перших днів життя.

Із наведеного випливає важливий висновок: ветерани, які тривалий час перебували у військовій системі об'єктивно потребують більш інтенсивних механізмів реінтеграції, ніж ті, хто зберіг значний досвід цивільного життя. Військовий поведінковий патерн, у цьому випадку, є глибше інтерналізованим і вкоріненим, що більшою мірою ускладнює зворотний перехід.

Прикладом інституційного забезпечення поетапного переходу ветеранів війни у цивільне життя в практиці США слугує Програма допомоги у переході (Transition Assistance Program, TAP), яка реалізується міжвідомчою співпрацею міністерств війни, праці, у справах ветеранів, внутрішньої безпеки та освіти, а також Управління кадрової служби й Адміністрації малого бізнесу [9].

Наявність такої стандартизованої програми обґрунтовує доцільність розроблення диференційованих адаптаційних програм і для українських ветеранів, залежно від тривалості служби та глибини військового досвіду.

З огляду на викладене вище, політика у сфері зайнятості та реінтеграції ветеранів війни повинна будуватися системно на основі типології адаптаційних процесів, з урахування етапів зміни залежності та глибини вкорінення військового патерну.

Це зумовлює потребу зосередити увагу на ветеранському середовищі, де ветерани війни після повернення до мирного життя можуть демонструвати більш позитивні результати у формуванні стійких адаптивних тенденцій. На перший погляд це може видаватися певною формою відокремлення ветеранів війни від іншої категорії суспільства як відповідь на екзистенційний розрив між ними та зумовлені ним комунікативні труднощі. Однак, пошук ветеранського середовища не є аналогом ізоляції, а радше тим містком, який сприятиме поверненню ветерана до повноцінного суспільного життя загалом.

Отже, вибір ветеранського середовища є свідомою та підсвідомою потребою ветеранів війни, а головне, дієвим інструментом на етапі повернення до цивільного життя та в боротьбі з відчуттями відчуженості та покинутості. Слід зазначити, що ветерани війни по всьому світу самі віддають перевагу такому шляху та розглядають «ветеранську ідентичність» й групову ідентифікацію з іншими військовослужбовцями та ветеранами, як значущу й центральну складову своєї особистості. Результати багатьох зарубіжних досліджень показують, що плекання захисних аспектів військової ідентичності та усунення гальмівних її аспектів може підтримувати відчуття соціального зв'язку та благополуччя серед ветеранів [5;10-12].

Це дає підстави стверджувати, що військова та ветеранська ідентичність є стійкими феноменами ветеранів війни по всьому світі, та мають розглядатися як ключові детермінанти при формуванні ветеранської політики від національного до міжнародного рівня.

Це явище потребує осмислення як у площині публічного управління, так і у філософській площині. Етимологічно «ідентичність» з латинського *identitas* (однаковість, єдність, тотожність) походить від кореня *idem* (той самий), що складається з компонента *id* (*це*) [13-14]. Означає самовизначення людини – те, ким вона себе усвідомлює та з чим себе ототожнює, що унеможливорює характеристику воїнської ідентичності через негативні прояви. В цьому контексті доцільно запропонувати розрізнити кілька взаємопов'язаних понять, між якими дослідники не завжди проводять чітке розмежування, зокрема, «військова ідентичність», що формується в процесі служби і охоплює засвоєні цінності, дисципліну, структуру мислення та належність до бойового колективу та «ветеранська ідентичність», що виступає її адаптованою формою після демобілізації – людина більше не служить, однак продовжує осмислювати себе через призму набутого бойового досвіду як

центрального елементу особистості. Обидва ці поняття є стадіями єдиного феномену – «воїнської ідентичності».

В іншомовних дослідженнях термін *warrior identity* («воїнська ідентичність») використовується переважно в прикладному контексті. Зокрема, він застосовується як назва психодіагностичної шкали *Warrior Identity Scale (WIS)* для оцінки самоідентифікації військових та ветеранів, а також для опису психологічних аспектів ветеранів війни у процесі трансформації їхньої ідентичності після завершення військової служби. Водночас у науковій літературі це поняття не отримало чіткого визначення як самостійна теоретична категорія [15-16].

З огляду на викладене, пропонуються дефініції трьох ключових категорій:

Військова ідентичність – це ідентичність особи, яка ідентифікує себе військовим поза часовим простором та статусом, що формується в процесі служби.

Ветеранська ідентичність – це ідентичність особи, яка ідентифікує себе ветераном поза часовим простором та статусом, що формується в процесі демобілізації.

Воїнська ідентичність – це інтегральний феномен, послідовної або одночасної ідентифікації особи військовим та ветераном поза часовим простором та статусом, що формується в процесі служби та демобілізації.

Проте ветерани різняться за досвідом, категорією та тривалістю служби, але воїнська ідентичність є їхньою спільною рисою, що виникає із самого факту служби та вміщує різноманіття в межах спільної ідентичності [4;12].

Водночас конфліктні прояви можуть виникати між ветеранами війни, діючими військовослужбовцями, а також іншими групами суспільства внаслідок психічних розладів, вживання психоактивних речовин та інших деструктивних явищ. Існує ризик, що такі прояви можуть трактуватися як прояви ідентичності ветеранів.

Варто також зазначити, що у вітчизняних дискурсах подекуди існує популістична відмова від поняття реінтеграції, яка підкріплюється тезою про тотожність ветерана і громади [17], тоді як реінтеграція передбачає об'єктивну різницю між ветеранською та цивільною ідентичністю, нівелювання якої знижує значущість екзистенційної проблематики ветеранів. Натомість поняття «інтеграція» іноді вживається синонімічно до «реінтеграції». Також у контексті адаптації ветеранів застосовують поняття «інклюдія» [17], що не повною мірою відображає відмінність адаптивних процесів ветеранів до мирного життя, та зумовлює потребу чіткого розмежування всіх цих чотирьох категорій [13-14]:

1. Слово «інтеграція» походить від пізньолатинського *integratio* (оновлення, відновлення), утвореного від дієслова *integrare* (робити цілим; відновлювати, починати знову), яке, своєю чергою, постало від прикметника *integer* (цілий, повний; незайманий, недоторканий). Складається із заперечного префікса *in-* (не-) та основи дієслова *tango* (торкаюся, досягаю), від праіндоевропейського кореня **tag-* (торкатися, тримати в руках). Отже, у внутрішній формі поняття «інтеграція» закладено значення відновлення цілісності.

2. Натомість «інклюдія» походить від латинського *inclusus* (замкнутий, обмежений), утвореного від дієслова *includo* (замикаю, ув'язнюю, оточую, вміщую). Воно складається з просторового префікса *in-* («в-» «на-», «при-») та дієслова *claudo* (замикаю, закриваю), яке сягає праіндоевропейського кореня **klau-*

(гак, засув). Таким чином, в основі поняття «інклюдія» лежить значення вміщення, включення когось усередину певного простору.

3. Поняття «реінтеграція» та «реінклюдія» утворюються додаванням префікса *re-* (*red-*), який виражає зворотню дію, поновлення, повторність, а також протидію. Відповідно, реінтеграція означає повторне відновлення цілісності, а реінклюдія – повторне включення.

З огляду на проведений етимологічний аналіз словникових дефініцій пропонується авторами власне трактування зазначених категорій:

1. Соціальна інтеграція – це пристосування *особи або групи осіб* до колишнього середовища.

2. Соціальна інклюдія – це пристосування *середовища* до особи або групи осіб що має/мають або зазнала/знали певних змін.

3. Соціальна реінтеграція – це повторне пристосування *особи або групи осіб* до колишнього середовища.

4. Соціальна реінклюдія – це повторне пристосування *середовища* до особи або групи осіб що має/мають або зазнала/знали певних змін.

Тож у процесі реінтеграції ветерана війни суб'єктом адаптації виступає сам ветеран, а об'єктом – колишнє цивільне середовище, до якого він пристосовується. Натомість у процесі реінклюдії ролі змінюються на протилежні: суб'єктом адаптації стає середовище, що перебудовується, тоді як об'єктом – ветеран, під якого це середовище пристосовується. Отже, при вживанні словосполучення «реінклюдія ветеранів» ветеран є об'єктом включення, відповідно функціональна роль середовища як суб'єкта адаптації залишається незмінною.

Проте поняття «інтеграція» та «інклюдія» залишаються коректними в інших контекстах. Зокрема, вони доречні у випадку, коли людина від початку перебувала у військовому середовищі й не мала досвіду цивільного життя, тоді її входження в цивільне суспільство є первинним, а не повторним. У другому ж випадку, коли ветеран мав досвід цивільного життя до служби, йдеться про повторне входження до середовища, якому він уже належав.

Окремо слід зазначити, що в суб'єктивному вимірі досвіду ветерана війни, який мав цивільне життя до служби, допускається вживання «інтеграції» як філософської категорії, що описує відчуття повного відчуження від знайомого суспільства, відчуваючи себе в ньому «прибульцем» «чужим в тилу». Нерідко такі відчуття є і причиною повернення до бойових дій навіть після інвалідації та реабілітації військового [5;7].

Однак у науковому дискурсі щодо ветеранської проблематики методологічно коректними пропонується вживати саме «реінтеграція» та «реінклюдія» у контексті цього дослідження. Оскільки переважна більшість українських ветеранів вели цивільне життя до початку війни з 2014 року й об'єктивно повертаються до цивільного середовища, якому вже належали.

Проте різниця інтенсивності реінтеграційних зусиль з боку суспільства та з боку ветеранів значна. Більшість ветеранів акцентують на цій асиметрії, неодноразово підкреслюючи: «Це не цивільним треба приймати ветеранів, а навпаки, ветеранам цивільних» [18-19].

Ідентичність ветерана – це набагато складніша структура, яку формує не лише війна, а й усе, що було до війни. Для національного порозуміння це принципово, адже суспільне сприйняття ветерана війни подекуди тяжіє до

крайнощів. Від спрощення його образу, коли ветерана сприймають лише як військового, чий інтереси зосереджені на побратимах і хто мислить винятково «по-військовому», що частково виправдано, проте не охоплює весь спектр світосприйняття ветерана. Та ідеалізації образу, коли від нього очікують суспільно активної ролі, тоді як ветеран має право обирати простіше мирне життя: займатися тим, що йому до вподоби, лишаючись непомітним у публічному просторі. Або взагалі як слабкої частини суспільства котра потребує постійної допомоги, сприйняття ветерана війни у парадигмі «хворого», «інваліда», як різновид іншої крайності сприйняття. Це пояснюється тим, що досвід ветерана війни залишається неосяжним для тих, хто не перебував у бойових умовах, навіть при щирому бажанні зрозуміти і допомогти ветеранам. Саме тому розуміння трансформованої ідентичності ветерана війни є необхідною передумовою формування спільного середовища, через підтримку ветеранського середовища відповідного його дійсним та різноманітним потребам, а не прописаними суспільними уявленнями, а також визнанням суспільства про неможливість повною мірою досягнути досвід ветерана війни.

Проте надмірна підтримка з боку як і держави, так і громадськості, яка не підпорядкована чіткій траєкторії до самостійності, здатна закріпити стан залежності та втрату мотивації до автономної залежності як цінності. Отже «автономна залежність», це той тип послабленої залежності яка є гнучкою та самостійною у виборі залежності в цивільному соціумі.

Відповідно до феномену «вивченої безпорадності», за М. Селігманом, згідно з яким суб'єкт, що тривалий час перебуває в умовах, де його дії не впливають на результат, врешті припиняє спроби змінити ситуацію навіть тоді, коли можливість впливу відновлюється [20].

І «автономна залежність» у такій парадигмі, де функціональність якої становить або неможливою або важко відтворюванню, що потребує більш глибоких та тривалих механізмів адаптації ветерана війни до соціального середовища. У такому контексті держава покликана виконувати особливо важливу функцію – бути для ветерана війни не лише надавачем соціальних гарантій, а й джерелом конструктивних правових орієнтирів, спрямованих на зниження надмірної залежності від інституцій та поступове відновлення здатності до самостійного життя. При цьому державні зобов'язання щодо ветеранів не повинні розглядатися як альтернатива їхній соціально-економічній реінтеграції. Але мають створюватися підґрунтя для відновлення самостійності, зайнятості та повноцінної участі в суспільному житті, не позбавляючи ветеранів мінімального соціально-пільгового забезпечення та підтримки на рівні держави. Для цього необхідно трансформувати бойовий досвід ветеранів війни у позитивну перспективу та розглядати ветеранський потенціал як важливу складову економічного зростання. Трансформація ж ідентичності ветерана війни з об'єкта соціального захисту в суб'єкт соціальної дії, не повинна знецінювати воїнську ідентичність, прийняття якої є головною умовою широкого соціального порозуміння та гідного співіснування в соціумі.

Один із таких найважливіших інструментів порозуміння цивільних та ветеранських спільнот є безпосереднє висвітлення досвіду ветеранів в різних формах: інтерв'ю, публічні зустрічі, документальні матеріали тощо. Опосередковане представництво ветеранської думки та потреб ветеранів

здійснюється громадськими організаціями через висвітлення наукових та аналітичних досліджень, статистичних звітів, опитувань ветеранів тощо, які, у тому числі, виконують передачу запитів ветеранів, як до державних інституцій, так і до суспільства в цілому. Проте будь-яка організація певною мірою знеособлює ветерана, тоді як власний голос ветерана війни лишається незамінним джерелом для суспільного глибшого розуміння. У цьому контексті українські медіа застосовують свої можливості, запрошуючи ветеранів, як до інтернет видань, так і до трансляції відеоматеріалів. Підтримка таких ініціатив на рівні державної ветеранської політики є актуальною.

Саме за допомогою таких форм також можна проаналізувати та узагальнити суб'єктивну думку кожного ветерана, що допомагає його соціальній адаптації. Зокрема, навіть після реабілітації та певного ментальне повернення до мирного життя, яке пов'язують із фінансовою забезпеченістю, наявністю цивільної роботи тощо, ветерани війни зазначають, що «війна нікуди не подінеться» [6].

Отже, принциповою умовою справжнього повернення до повноцінного соціального життя після реабілітації, як і фізичної, так і психологічної, можливе при наявності достатньої фінансової незалежності, що є невід'ємною частиною збереження гідності та впевненості у своєму майбутньому. Що засвідчують низка опитувань та досліджень, щодо спроб відобразити реальну ситуацію щодо зайнятості ветеранів війни.

Наприклад, за результати опитування Work.ua 74% опитаних ветеранів вважають військову службу повністю або частково частиною своєї професійної історії. Водночас, понад 30% респондентів планують працювати або вже працюють у сфері державної охорони та безпеки чи в приватних охоронних фірмах, тоді як 55% зазначили, що не знають, яка робота їм підійде, а 23% – що не розуміють, з чого розпочати [21]. Така невизначеність та розгубленість пов'язана передусім із відсутністю системної державної політики у сфері ветеранської зайнятості та міжвідомчої координації у вирішенні цих питань [22]. Що також засвідчує значущість воїнської ідентичності та зумовленої нею потреби в реінклюзії середовища з урахуванням потреб українських ветеранів війни.

У цій парадигмі, зокрема в контексті медико-психологічної реабілітації та відновлення працездатності, розглядаються різні варіанти ветеранського робочого середовища: продовження військової служби, перехід до військового резерву, інтеграція у ветеранську спільноту та цивільний професійний шлях з елементами специфічних сформованих навичок та потреб.

Вбачаючи цю потребу, держава і суспільство в цілому повинні розширювати можливості для розвитку і підтримки ветеранського середовища, формуючи такий адаптивний шлях, який є найменш болісним і найбільш реальним для ветеранів війни, зберігаючи при цьому їхнє право на власне бачення свого подальшого життя та професійної діяльності.

Тому формування ринку праці для ветеранів має відбуватися у принаймні двох напрямках:

1. по-перше, через причинно-наслідкове розширення попиту на нові вакансії, що виникають у відповідь на суспільні виклики у сфері безпеки і подолання наслідків війни;

2. по-друге, цілеспрямовано – через надання пріоритету ветеранам війни на посадах, близьких за специфікою до їхнього бойового досвіду або у структурах з переважно ветеранським оточенням.

Але реалізація цих напрямів потребує принципово додаткових умов реінклюзії середовища, – принаймні, забезпечення чіткої навігації на ринку праці та реальної конкурентоспроможності для ветеранів. Адже повернення професійної мотивації є провідним чинником, який найбільшою мірою буде визначати ефективність медико-психологічної реабілітації ветеранів війни та подолання негативних психологічних наслідків військового досвіду, таких як ПТСР, депресія, суїцидальні думки та суїцидальна поведінка.

За даними дослідження «Портрет ветерана 2025», ветерани оцінювали виклики, пов'язані з поверненням до цивільного життя. Психоемоційна нестабільність посідає перше місце серед проблем ветеранів після повернення – 84%, тоді як відсутність роботи – лише п'яте місце – 73%. Серед інших: 79% – зловживання алкоголем чи наркотиками, 76% – нерозуміння суспільства, 75% – проблеми з фізичним здоров'ям та труднощі з отриманням медичної допомоги, 72% – відсутність інклюзивного простору та адаптованого робочого місця для осіб з інвалідністю, 71% – конфлікти у сім'ї, 60% – невідповідність військового досвіду для цивільного життя, 58% – проблеми з оформленням соціальних пільг. Особливої уваги заслуговує оцінка ветеранами ризиків глибокої соціальної дезадаптації: 51% – ризик порушення законів та участь у злочинності, 48% – суїцидальна поведінка. Проте більшість респондентів зазначили, що найбільшій підтримки потребують з боку держави саме фінансової [23].

Це є цілком зрозумілою потребою, адже фінансова стабільність є не лише матеріальною основою, а й передумовою відчуття впевненості, незалежності та гідності, без яких повноцінна реінтеграція ветерана у суспільство та реінклюзія середовища, залишається недосяжними в повній або задовільній мірі.

Особливо складною ця ситуація є для ветеранів війни з інвалідністю, що підтверджується результатами опитування 468 керівників та власників малих, середніх та великих підприємств з усіх регіонів України та різних галузей економіки. Встановлено, що 52% роботодавців називають психологічний стан ветеранів головною перешкодою для їх працевлаштування. При цьому середня частка працівників з інвалідністю на всіх опитаних підприємствах становить лише 5% і переважно формально, тоді як на підприємствах з їх реальною зайнятістю – 9%. Частина респондентів також зазначила побоювання щодо складності звільнення ветерана з інвалідністю у разі об'єктивної невідповідності кандидата. Водночас роботодавці висловили потребу у певних стимулах з боку держави, зокрема: пільги зі сплати ЄСВ, компенсація витратків на облаштування робочого місця для працівників з інвалідністю, субсидія за кожного працевлаштованого ветерана тощо [24].

Таким чином, перед державою постає складний виклик, не лише із забезпеченням прав ветеранів, а й прав громадян України загалом. Також треба визначити конкретні механізми реінклюзії середовища, зберігаючи при цьому соціальну єдність суспільства та уникаючи конкуренції між різними групами за пріоритетність задоволення їхніх потреб. Адже в умовах конституційної рівності прав усіх громадян держава покликана забезпечити належне місце ветеранів у суспільстві, не протиставляючи їхні інтереси інтересам інших соціальних груп.

Водночас, особливої уваги потребує реального визнання суспільством того, через що ветеранам війни довелося пройти та що вони зробили для захисту України. Розуміння цього має стати підставою для усвідомлених і добровільних поступок на користь ветеранів війни, як вияв спільної відповідальності та вдячності.

Важливою складовою формування самостійності, фінансової незалежності та реінтеграції ветеранів війни в цивільне середовище є також підтримка ветеранського підприємництва. Підтримка ветеранського підприємництва є не лише соціально-економічним інструментом, а й механізмом психологічної реабілітації – власна справа дає ветерану відчуття мети, соціальної ролі та самодостатності.

Проте, на думку авторитетних вітчизняних науковців [25], в українському законодавстві зберігається переважно радянський, патерналістський підхід, сконцентрований на наданні пільг та компенсацій, що потребує переорієнтації на забезпечення широкого інструментарію підтримки економічної самостійності ветеранів, у тому числі підприємницької ініціативи.

Іншою суттєвою проблемою є декларативний характер прийнятих законодавчих актів, що, попри позитивні зрушення у формуванні нормативно-правової бази, нівелюються відсутністю дієвих механізмів реалізації. До прикладу, першим значним кроком у напрямі підприємницької підтримки ветеранів було ухвалення Закону України «Про ветеранське підприємництво» [26]. Однак і цей Закон носить переважно декларативний характер. Закріплюючи напрями державної політики, він не визначає конкретні підприємницькі права ветеранів та не встановлює механізму їх гарантування [27-28]. Крім того, системна проблема правової невизначеності законодавчих актів унеможливорює ефективність їх реалізації, що потребує розробку єдиного закону про нормативно-правові акти [29].

Такий стан правового регулювання суттєво знижує довіру до державних інституцій серед ветеранів та суспільства в цілому. Тож, не дивно, що, за даними опитувань, більшість ветеранів оцінюють виконання державою своїх зобов'язань переважно негативно [22-23]. Натомість, програми для підтримки ветеранів, що здійснюються неурядовими організаціями, 75 % респондентів вважають повністю або частково ефективними [22].

Це свідчить не лише про ефективність, діяльності громадських організацій (у рамках їх ресурсних спроможностей), а й про порівняно вищий рівень довіри ветеранів до них ніж до державних інституцій.

Слід додати, що іноземні організації також беруть участь у програмах підтримки зайнятості українських ветеранів, зокрема через окремі партнерства неурядових організацій зі США та українськими неурядовими організаціями.

Програми взаємної підтримки ветеранів ґрунтуються на науковій концепції посттравматичного зростання (posttraumatic growth, PTG) Р. Тедескі та Л. Калхуна, яка застосовується дослідниками в багатьох країнах, але розробляють і впроваджують такі програми переважно в Америці [30].

Провідною організацією у сфері PTG-програм є приватний фонд Boulder Crest, який позначає свою модель терміном peer-based («побудований на принципі рівних») [31].

На державному рівні аналогічний підхід реалізується в системі Департаменту у справах ветеранів США (U.S. Department of Veterans Affairs, VA)

на базі Veterans Health Administration (VHA) за моделлю peer-to-peer («рівний – рівному») у системі взаємодопомоги peer support («взаємопідтримка») [32].

Окрім того, у сфері зайнятості діє державна програма Veteran Readiness and Employment (VR&E, «Готовність ветеранів та працевлаштування»), що в системі Департаменту у справах ветеранів США розроблена спеціально для ветеранів [33].

Українські організації також практикують підхід посттравматичного зростання та принцип «рівний – рівному», залучаючи різні сфери, такі як спорт, мистецтво, освіта тощо. При цьому, сучасним дієвим інструментом, який надає змогу підтримувати інших, для тих, хто вже пройшов відновлення, є менторство. Психологічна освіта, яку нерідко обирають ветерани, дає їм й інші фахові інструменти та змогу вибудовувати глибшу довіру на базі спорідненого досвіду. Ветерани наголошують, що ніхто не зрозуміє військового так, як інший військовий, що підтверджує правильність вибору подібних програм та ініціатив [34-35].

Залученість ветеранів війни не лише розширюватиме їх компетентності та соціальні інтереси, а й може слугувати ветеранам у підтримці інших верств населення, які також потерпають від війни та її наслідків: втрата близьких та рідних; руйнування житла й інфраструктури; депресивні стани та інші психічні розлади тощо. Адже проблема соціального здоров'я та зайнятості виходить за межі ветеранської проблематики.

Така співучасть та взаємопідтримка збагачують і воїнську ідентичність, і українську ідентичність в цілому. Але більшою мірою реалізація добробуту українців залежить від державної політики, ефективності її функціонування, належного забезпечення відповідних соціально-економічних умов для задоволення суспільних потреб.

Висновки та пропозиції.

1. Встановлено, що труднощі повернення ветеранів війни до мирного життя значною мірою зумовлені трансформацією ідентичності, яка відбувається внаслідок переходу від військового до цивільного середовища.

2. Доведено, що джерелом психічного дистресу ветеранів в багатьох випадках виступає не лише травматичний досвід війни, а й суперечність між сформованими під час служби поведінковими патернами, цінностями та структурою цивільного життя. Компаративний аналіз засвідчив, що адаптаційне навантаження ветеранів формується внаслідок одночасної зміни низки взаємопов'язаних вимірів життєдіяльності: психологічного стану, соціальних зв'язків, поведінкових патернів, нормативної регуляції, часової організації, просторової орієнтації, системи цінностей, джерел матеріального забезпечення та механізмів прийняття рішень. Це дає підстави розглядати реінтеграцію ветеранів як комплексний багаторівневий процес, що потребує системного міжвідомчого підходу.

3. В діалозі з теорією кризи ідентичності Е. Еріксона, запропоновано гіпотезу концепції структурної відповідності між постслужбовою реінтеграцією та кризою залежності підліткового віку – обидва явища пов'язані з переходом від цілковитої інституційної регламентації до необхідності самостійного вибудовування автономії, що пояснює глибину та хронічний характер адаптаційних труднощів ветеранів.

4. Обґрунтовано доцільність розгляду військової та ветеранської ідентичності як послідовних стадій єдиного феномену воїнської ідентичності та

запропоновано визначення трьох ключових дефініцій цих категорій. При цьому, війська ідентичність є центральним структуроутворюючим елементом досвіду ветерана, який визначає характер його реінтеграції, адаптаційні стратегії та потребу в символічному визнанні нового соціального статусу.

5. Запропоновано концептуальне розмежування понять «соціальна інтеграція», «соціальна реінтеграція», «соціальна інклюзія» та «соціальна реінклюзія» з авторським тлумаченням кожної категорії.

4. Підтверджено, що зайнятість є не лише економічним чинником добробуту ветеранів, а й ключовим механізмом відновлення соціальної ролі, самостійності та гідності.

5. Визначено, що ефективна ветеранська політика повинна поєднувати виконання державних соціальних зобов'язань із формуванням умов для автономності ветеранів, уникаючи надмірної залежності від пільгового забезпечення як самодостатньої моделі підтримки.

6. Виявлено провідну роль громадської діяльності та ветеранських спільнот у процесі реінтеграції в якості соціального середовища, що відтворює елементи військової колективності та горизонтальної солідарності в цивільному просторі.

7. Для підвищення ефективності функціонування державної політики зайнятості ветеранів війни в Україні першочерговими завданнями виступають:

1. удосконалення нормативно-правового забезпечення реалізації прав ветеранів війни, зокрема у сфері зайнятості та економічної активності;

2. законодавче закріплення уніфіковане визначення статусу «ветеран війни»;

3. створення національного реєстру компетенцій ветеранів – платформи, що забезпечує найм ветеранів підприємствами та державою не за квотним принципом, а відповідно до набутих фахових навичок; та національного реєстру вакансій для ветеранів, у межах якого самі ветерани отримують можливість самостійно обирати місце працевлаштування;

4. розроблення політики освітнього процесу та перекваліфікації ветеранів у рамках зайнятості відповідно до реальних потреб та набутих ними нових компетенцій;

5. розробка та впровадження програми цивільної адаптації, як обов'язкового освітньо-психологічного курсу на етапі демобілізації. Тривалість цієї програми визначається індивідуально відповідно до глибини військового поведінкового патерну. Курс програми повинен охоплювати не лише психологічну реабілітацію, а й навчання з питань цивільного права, фінансової грамотності, комунікації із суспільством тощо, та профорієнтацію з навичками конвертації військових компетенцій у цивільний ринок праці;

6. подальше вивчення, апробація та адаптація до українських соціально-економічних умов і потреб ветеранської спільноти позитивного міжнародного досвіду, зокрема програм взаємодопомоги за принципом «рівний-рівному», у сферах реінтеграції, зайнятості та посттравматичного зростання;

7. розширення співпраці держави з ветеранськими громадськими організаціями, благодійними фондами та інститутами громадянського суспільства, здатними ефективно виконувати функції соціальної підтримки, професійного супроводу й представництва інтересів ветеранської спільноти;

8. формування державної ветеранської політики, спрямованої на протидію знеособленню, стигматизації та упередженому сприйняттю ветеранів війни у суспільстві, зокрема через підтримку публічного діалогу, збереження пам'яті та утвердження воїнської ідентичності як невід'ємної складової української громадянської свідомості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Smith R. T., True G. Warring identities: Identity conflict and the mental distress of American veterans of the wars in Iraq and Afghanistan. *Society and Mental Health*. 2014. Vol. 4, No. 2. P. 147–161. DOI: <https://doi.org/10.1177/2156869313512212>.
2. Horwitz A. V. Distinguishing distress from disorder as psychological outcomes of stressful social arrangements. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*. 2007. Vol. 11, No. 3. P. 273–289. DOI: <https://doi.org/10.1177/1363459307077541>.
3. Erikson E. H. *Identity: Youth and Crisis*. New York : W. W. Norton & Company, 1968. 336 p.
4. Grimell J. You can take a person out of the military, but you can't take the military out of the person: Findings from a ten-year identity study on transition from military to civilian life. *Frontiers in Sociology*. 2024. Vol. 9. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1406710>.
5. Sosa D. A. U.S. Military Veteran Identity and Civilian Adjustment. *Pacific Journal of Health*. 2024. Vol. 7, Iss. 1. Art. 5. DOI: <https://doi.org/10.56031/2576-215X.1054>.
6. Сосницький П. Війна з тебе нікуди не йде: ветеран війни Олександр Базилевич – про повернення у цивільне життя. *Волинь Інфа*. 07.03.2026. URL: <https://volyninfa.com.ua/news/2026/03/07/399109>.
7. Боднарук Б. Антон Смецький – хореограф, який втратив ногу і повернувся на фронт. Останнє інтерв'ю. *Главком*. 24.06.2024. URL: <https://glavcom.ua/longreads/khoreohraf-anton-smetskij-vtrativ-nohu-ale-povernuvsjja-na-front-bo-v-tilu-nezatishno-1003405.html>.
8. Erikson E. H. Memorandum on Youth. *Daedalus*. 1967. Vol. 96, No. 3. P. 860–870.
9. *Military Transition Assistance Program (TAP): Background and Issues for Congress*. Congressional Research Service. Report R48114. URL: <https://www.congress.gov/crs-product/R48114>.
10. Ben-Shalom U., Rickover I., Reizer A., Connelly V. Emergent Veteran Identity: Toward a New Theory of Veteran Identity in Israeli Society. *Armed Forces & Society*. 2024. Vol. 50, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1177/0095327X231153043>.
11. Flack M., Kite L. Transition from military to civilian: Identity, social connectedness, and veteran wellbeing. *PLOS ONE*. 2021. Vol. 16, No. 12. e0261634. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0261634>.
12. Grimes L. N., Meade V., Mercedes D., Dozier T. Intersectional Approaches to Veteran Identity—Moving Beyond the Monolith. *Journal of Veterans Studies*. 2025. Vol. 11, No. 2. P. 66–82. DOI: <https://doi.org/10.21061/jvs.v11i2.769>.
13. Harper D. *Online Etymology Dictionary*. 2001–2026. URL: <https://www.etymonline.com/>.
14. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 2 : Д–Копці. С. 289–290, 305, 309.

15. Lancaster S. L., Hart R. P. Military identity and psychological functioning: A pilot study. *Military Behavioral Health*. 2015. Vol. 3, No. 1. P. 83–87. DOI: <https://doi.org/10.1080/21635781.2014.995254>.
16. McCormack L., Ell L. Complex psychosocial distress postdeployment in veterans: Reintegration identity disruption and challenged moral integrity. *Traumatology*. 2017. Vol. 23, No. 3. P. 240–249. DOI: <https://doi.org/10.1037/trm0000107>.
17. Працевлаштування ветеранів: що показав аналіз українського законодавства та дослідження кращих практик міжнародного досвіду. *Український ветеранський фонд*. 02.07.2024. URL: <https://veteranfund.com.ua/2024/07/02/pratsevlashtuvannia-veteraniv-shcho-rokazav-analiz-ukrainskoho-zakonodavstva-ta-doslidzhennia>.
18. Вікарчук О. «Ветерани мають стати кісткою суспільства»: інтерв'ю з Пйотром Лукасевичем про війну, Польщу та майбутнє Європи. *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2026/05/29/veterany-mayut-staty-kistyakom-suspilstva-intervyu-z-pjotrom-lukasyevychem-pro-vijnu-polshhu-ta-majbutnye-evropy>.
19. Кобак Х. Ветеранів не потрібно соціалізувати – їх потрібно чути: інтерв'ю з захисником Олегом Симорозом, який зіграв у фільмі «Втомлені». *24 Канал*. 13.05.2026. URL: https://kino.24tv.ua/film-vtomleni-intervyu-veteranom-olegom-simorozom-yakiy-zigrav_n3066857.
20. Seligman M. E. P. *Helplessness: On Depression, Development, and Death*. San Francisco : W. H. Freeman, 1975. 250 p. URL: <https://www.thetedkarchive.com/library/martin-seligman-helplessness>.
21. Розлуцька А. Чому ветеранам важко знайти роботу і як це змінити. Дослідження Work.ua. *Work.ua*. 01.07.2025. URL: <https://www.work.ua/articles/analytics/3721>.
22. Проблеми працевлаштування ветеранів війни: ризики для держави та суспільства. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 18.12.2023. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/problemy-pratsevlashtuvannya-veteraniv-viyny-ryzyky-dlya-derzhavy>.
23. Портрет ветерана 2025: проблеми ветеранів війни в Україні : прес-реліз. Український ветеранський фонд Міністерства у справах ветеранів України ; Rating Group. 23.12.2025. URL: <https://www.ratinggroup.ua/news/veteran-portrait-2025>.
24. *Захисти захисника – чи готова Україна працевлаштовувати ветеранів з інвалідністю?* Благодійний фонд «Ти – з нами». Київ, 2023. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/2023-Pratsevlashtuvannya_Prezentatsiya-rezultativ-doslidzhennya-FINAL.pdf.
25. Соціальний патерналізм та парадигма нової ветеранської політики. *LexInform*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/sotsialnyj-paternalizm-ta-paradygma-novoyi-veteranskoyi-polityky>.
26. Про ветеранське підприємництво : Закон України від 31.07.2025 № 4563-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4563-20>.
27. Аналіз законопроекту «Про ветеранське підприємництво». *Інститут законодавчих ідей*. URL: <https://rge9.izi.institute/conclusion/pro-veteranske-pidpryyemnytstvo>.
28. Корнієнко І. С. Сегментація права на ветеранське підприємництво. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2026. № 52. С. 369–382. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2026-52-2-369-382>.

29. Петруненко Я. В. Моделі нормопроєктної діяльності в країнах ЄС: порівняльний аналіз та рекомендації для України. *Правова держава*. 2025. № 58. С. 176–189. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331005>.
30. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*. 1996. Vol. 9, No. 3. P. 455–471.
31. Boulder Crest Foundation. *Our Programs & Initiatives*. URL: <https://bouldercrest.org/programs-initiatives>.
32. U.S. Department of Veterans Affairs, Veterans Health Administration. *Understanding Peer Support Services in Veterans Health Administration (VHA) : brochure*. September 2021. URL: <https://www.va.gov/files/202401/VHA%20Peer%20Support%20Services%20Brochure%20Sept.2021.pdf>.
33. U.S. Department of Veterans Affairs. *Veteran Readiness and Employment (Chapter 31)*. URL: <https://www.va.gov/careers-employment/vocational-rehabilitation>.
34. Як «рівний рівному»: ветерани оборони Маріуполя допомагатимуть побратимам відновитися після війни. *УНІАН*. 04.11.2025. URL: <https://www.unian.ua/society/yak-rivniy-rivnomu-veterani-oboroni-mariupolya-dopomagatimut-pobratimam-vidnovitis-pislya-viyni-zmi-13185051.html>.
35. Подолання травматичного минулого: реабілітаційні підходи в Україні. *Ресурсний центр ГУРТ*. URL: <https://gurt.org.ua/articles/32556>.

REFERENCES

1. Smith, R. T., & True, G. (2014). Warring identities: Identity conflict and the mental distress of American veterans of the wars in Iraq and Afghanistan. *Society and Mental Health*, 4(2), 147–161. <https://doi.org/10.1177/2156869313512212>
2. Horwitz, A. V. (2007). Distinguishing distress from disorder as psychological outcomes of stressful social arrangements. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*, 11(3), 273–289. <https://doi.org/10.1177/1363459307077541>
3. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
4. Grimell, J. (2024). You can take a person out of the military, but you can't take the military out of the person: Findings from a ten-year identity study on transition from military to civilian life. *Frontiers in Sociology*, 9. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1406710>
5. Sosa, D. A. (2024). U.S. military veteran identity and civilian adjustment. *Pacific Journal of Health*, 7(1), Article 5. <https://doi.org/10.56031/2576-215X.1054>
6. Sosnytskyi, P. (2026, March 7). Viina z tebe nikudy ne yde: Veteran viiny Oleksandr Bazylevych – pro povernennia u tsyvilne zhyttia [War never leaves you: War veteran Oleksandr Bazylevych on returning to civilian life]. *Volyn Inf.* <https://volyninfa.com.ua/news/2026/03/07/399109>
7. Bodnaruk, B. (2024, June 24). Anton Smetskyi – khoreohraf, yakyi vtratyv nohu i povernuvsia na front. Ostannie interviu [Anton Smetskyi – a choreographer who lost a leg and returned to the front. His last interview]. *Hlavkom*. <https://glavcom.ua/longreads/khoreohraf-anton-smetskij-vtrativ-nohu-ale-povernuvsia-na-front-bo-v-tilu-nezatishno-1003405.html>

8. Erikson, E. H. (1967). Memorandum on youth. *Daedalus*, 96(3), 860–870.
9. Congressional Research Service. (n.d.). *Military Transition Assistance Program (TAP): Background and issues for Congress* (Report R48114). <https://www.congress.gov/crs-product/R48114>
10. Ben-Shalom, U., Rickover, I., Reizer, A., & Connelly, V. (2024). Emergent veteran identity: Toward a new theory of veteran identity in Israeli society. *Armed Forces & Society*, 50(4). <https://doi.org/10.1177/0095327X231153043>
11. Flack, M., & Kite, L. (2021). Transition from military to civilian: Identity, social connectedness, and veteran wellbeing. *PLOS ONE*, 16(12), e0261634. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0261634>
12. Grimes, L. N., Meade, V., Mercedes, D., & Dozier, T. (2025). Intersectional approaches to veteran identity—Moving beyond the monolith. *Journal of Veterans Studies*, 11(2), 66–82. <https://doi.org/10.21061/jvs.v11i2.769>
13. Harper, D. (2001–2026). *Online Etymology Dictionary*. <https://www.etymonline.com/>
14. Melnychuk, O. S. (Ed.). (1985). *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 2, pp. 289–290, 305, 309). Naukova dumka.
15. Lancaster, S. L., & Hart, R. P. (2015). Military identity and psychological functioning: A pilot study. *Military Behavioral Health*, 3(1), 83–87. <https://doi.org/10.1080/21635781.2014.995254>
16. McCormack, L., & Ell, L. (2017). Complex psychosocial distress postdeployment in veterans: Reintegration identity disruption and challenged moral integrity. *Traumatology*, 23(3), 240–249. <https://doi.org/10.1037/trm0000107>
17. Ukrainian Veterans Fund. (2024, July 2). *Pratsevlashtuvannia veteraniv: Shcho pokazav analiz ukrainskoho zakonodavstva ta doslidzhennia krashchykh praktyk mizhnarodnoho dosvidu* [Employment of veterans: What the analysis of Ukrainian legislation and international best practices showed]. <https://veteranfund.com.ua/2024/07/02/pratsevlashtuvannia-veteraniv-shcho-pokazav-analiz-ukrainskoho-zakonodavstva-ta-doslidzhennia>
18. Vikarchuk, O. (2026, May 29). «Veterany maiut staty kistiakom suspilstva»: Interviu z Piotrom Lukasevychem pro viinu, Polshchu ta maibutnie Yevropy [“Veterans should become the backbone of society”: Interview with Piotr Łukasiewicz about the war, Poland and the future of Europe]. *ArmiiaInform*. <https://armyinform.com.ua/2026/05/29/veterany-mayut-staty-kistyakom-suspilstva-intervyu-z-pjotrom-lukasyevychem-pro-vijnu-polshhu-ta-majbutnye-yevropy>
19. Kobak, Kh. (2026, May 13). Veteraniv ne potribno sotsializuvaty – yikh potribno chuty: Interviu z zakhysnykom Olehom Symorozom, yakyi zihrav u filmi «Vtomleni» [Veterans do not need to be socialized – they need to be heard: Interview with defender Oleh Symoroz, who appeared in the film “Tired”]. *24 Kanal*. https://kino.24tv.ua/film-vtomleni-intervyu-veteranom-olegom-simorozom-yakyi-zigrav_n3066857
20. Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: On depression, development, and death*. W. H. Freeman. <https://www.thetcdkarchive.com/library/martin-seligman-helplessness>

21. Rozlutska, A. (2025, July 1). Chomu veteranam vazhko znaity robotu i yak tse zminyty. Doslidzhennia Work.ua [Why it is difficult for veterans to find work and how to change it: Work.ua research]. *Work.ua*. <https://www.work.ua/articles/analytics/3721>
22. National Institute for Strategic Studies. (2023, December 18). *Problemy pratsevlashtuvannia veteraniv viiny: Ryzyky dlia derzhavy ta suspilstva* [Problems of employment of war veterans: Risks for the state and society]. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/problemy-pratsevlashtuvannya-veteraniv-viiny-ryzyky-dlya-derzhavy>
23. Ukrainian Veterans Fund, & Rating Group. (2025, December 23). *Portret veterana 2025: Problemy veteraniv viiny v Ukraini* [Veteran portrait 2025: Problems of war veterans in Ukraine] [Press release]. <https://www.ratinggroup.ua/news/veteran-portrait-2025>
24. Blahodiinyi fond «Ty – z namy». (2023). *Zakhysty zakhysnyka – chy hotova Ukraina pratsevlashtovuvaty veteraniv z invalidnistiu?* [Protect the defender – is Ukraine ready to employ veterans with disabilities?]. https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/08/2023-Pratsevlashtuvannya_Prezentatsiya-rezultativ-doslidzhennya-FINAL.pdf
25. LexInform. (n.d.). *Sotsialnyi paternalizm ta paradyhma novoi veteranskoi polityky* [Social paternalism and the paradigm of the new veteran policy]. <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/sotsialnyj-paternalizm-ta-paradygma-novoyi-veteranskoyi-polityky>
26. Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). *Pro veteranske pidpriemnytstvo* [On veteran entrepreneurship] (Law of Ukraine No. 4563-IX, July 31, 2025). <https://zakon.rada.gov.ua/go/4563-20>
27. Instytut zakonodavchych idei. (n.d.). *Analiz zakonoproiektu «Pro veteranske pidpriemnytstvo»* [Analysis of the Draft Law “On veteran entrepreneurship”]. <https://rge9.izi.institute/conclusion/pro-veteranske-pidpryyemnytstvo>
28. Korniienko, I. S. (2026). Segmentatsiia prava na veteranske pidpriemnytstvo [Segmentation of the right to veteran entrepreneurship]. *Aktualni problemy prava: Teoriia i praktyka*, 52, 369–382. <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2026-52-2-369-382>
29. Petrunenko, Ya. V. (2025). Modeli normoproiektnoi diialnosti v krainakh YeS: Porivnialnyi analiz ta rekomendatsii dlia Ukrainy [Models of legislative drafting activity in EU countries: Comparative analysis and recommendations for Ukraine]. *Pravova derzhava*, 58, 176–189. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.58.331005>
30. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1996). The Posttraumatic Growth Inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 9(3), 455–471.
31. Boulder Crest Foundation. (n.d.). *Our programs & initiatives*. <https://bouldercrest.org/programs-initiatives>
32. U.S. Department of Veterans Affairs, Veterans Health Administration. (2021, September). *Understanding peer support services in Veterans Health Administration (VHA)* [Brochure]. <https://www.va.gov/files/202401/VHA%20Peer%20Support%20Services%20Brochure%20Sept.2021.pdf>

33. U.S. Department of Veterans Affairs. (n.d.). *Veteran Readiness and Employment (Chapter 31)*. <https://www.va.gov/careers-employment/vocational-rehabilitation>
34. UNIAN. (2025, November 4). *Yak «rivnyi rivnomu»: Veterany oborony Mariupolia dopomahatymut pobratymam vidnovytysia pislia viiny* [Peer-to-peer: Veterans of the defense of Mariupol will help their comrades recover after the war]. <https://www.unian.ua/society/yak-rivniy-rivnomu-veterani-oboroni-mariupolya-dopomagatymut-pobratymam-vidnovitis-pislya-viyni-zmi-13185051.html>
35. Resursnyi tsentr HURT. (n.d.). *Podolannia travmatychnoho mynuloho: Reabilitatsiini pidkhody v Ukraini* [Overcoming the traumatic past: Rehabilitation approaches in Ukraine]. <https://gurt.org.ua/articles/32556>

Received (надійшла до редакції): 27.07.2026

Accepted (прийнята до друку): 12.08.2026

Published (опублікована): 15.09.2026